

VÉGH FERENC

EGERSZEG VÁR ÉS VÁROS A 17. SZÁZADBAN*(Millecentenáris Közalapítvány, Zalaegerszeg, 2010. Egerszegi Füzetek; 10. 191 o.)*

A kora újkori Egerszeg város és végvár kutatásának áttekintése sajnos nem igényel jelentős historiográfiai szemlézést. Ez tény – miképpen a meglévő eredmények is jelzik – nem csak a mezőváros tárgyidőszakra vonatkozó mostoha forrásadottságainak köszönhető. Az oppidum és végvár XVII. századi történetének tudományos igényű összegzésére korábban Müller Veronika 1976-ban megjelent, jelentős adatfeltáráson alapuló kismonográfiája vállalkozott. Közel két évtized múlva, 1997-ben, Kelenik József, Kerpacsics István hadnagy, megbízott egerszegi kapitány majd' félezer levelének mintaszerű feldolgozásával nem csak a végvár 1647–1657 közötti évtizedének a mindennapi életét mutatta be, de módszertani szempontból is alapvető tanulmányában a gazdagon fennmaradt egerszegi (fő)kapitányi levelezés elemzésének lehetőségeire, egyben korlátaira is rámutatott. Szinte természetesnek mondható, hogy a Bilkei Irén és Turbuly Éva neve által fémjelzett vármegyei jegyzőkönyvi regeszták közvetetten a mezőváros kora újkori történetéhez, funkciórendszerének változásaihoz is sok információt nyújtanak, különösen a megyeszékhelyhez vezető út feldolgozása terén. Az írott források feltárása, elemzése mellett Vándor László régészeti kutatásai, az eddigi eredmények összegzése (2007) pedig a mezőváros és a vár közép- és kora újkori topográfiai problémái szempontjából alapvetőek. Bilkei Irén legújabb kutatásai az okleveles források, urbáriumok alapján a megelőző időszak történetének tisztázását segítik.

Minthogy Egerszeg a Kanizsa ellen vetett végvidék központja és Kiskomárom mellett egyik pillére volt, cseppet sem szabad feledni e végvidékekkel kapcsolatos új eredmények fontosságát, azok ösztönző hatását sem. Az 1990-es évek elejétől ugyancsak Kelenik József sokrétű, így a végvidék várai katonaságának nemzetiségi és társadalmi összetételére, fluktuációjára, a végvidék kialakulására vonatkozó publikációi nagy jelentőséggel, iniciáló hatással rendelkeztek. Így településtörténeti munkák részeként (pl. 1998: Simon Éva: Lövő, 2002: Szatlóczi Gábor: Szentgyörgyvár), avagy önálló doktori disszertáció formájában (2008: Szvitek Róbert: Kiskomárom) immáron egyes végvárak feldolgozásai is elkészültek, miképpen a különböző tanítványi körök az elmúlt években folyamatosan újabb és újabb esettanulmányokkal gazdagították a Kanizsa ellen vetett végvidék történetét (pl. Méhes Péter, Tóth Hajnalka írásai). A meglévő és egyre gyarapodó eredmények ellenére is érdemes hangsúlyozni: ahogy a győri végvárvidék kialakulása és XVI. századi története Pálffy Géza tollából 1999-ben mintaszerű feldolgozást nyert, a Kanizsa ellen vetett végvidék monográfiái igényű feldolgozása még az elkövetkező időszak feladata. Bár ugyancsak Pálffy Géza kutatásai alapján a végvidék főkapitányi, vicekapitányi archontológiája, a Batthyány család örökös főkapitányi tisztje jól ismert, az Egerszegen rezideáló vicekapitányok sorából Iványi Emma alapvető tanulmányának (1983), valamint Tóth Hajnalka újabb forrásfeltárásainak és feldolgozásainak köszönhetően Gyöngyösi Nagy Ferenc életútja a legismertebb.

A kötet szerzője, Végh Ferenc – aki korábbi munkái, így a Rúzsás Lajos, Szántó Imre prezeidális mezőváros kutatásait megújító, a győri végvidéki főkapitánysághoz tartozó Keszthely XVI–XVII. századi történetének monografikus igényű feldolgozása (2007), valamint a „szabad rend” létét tanulmányozó, településmorfológiai tanulságokkal járó tanulmánya (2009) nyomán –, igen helyes döntéssel nem a Kanizsa ellen vetett végvidéki vicekapitányok (pl. salamonfalvai Ráttky Menyhért, Sibrik Pál, pölöskei Eördögh István, avagy ákosházi Sárkány János) a Batthyány család tagjaihoz, mint 1633-tól az örökös végvidéki főkapitányokhoz frott, igen gazdag levelezést vette alapul, hanem a katonaközösség és a település egészére koncentrált. Vizsgálata időhatára a teljes XVII. század; Kanizsa 1600. évi oszmán kézre kerülésével, a végvidék kialakításától egészen az egerszegi sereg 1701. évi feloszlásáig tart. A szerző kiterjedt alapkutatásokon nyugvó, a szakirodalom adta összehasonlításokat remekül felhasználó, szisztematikusan felépített kismonográfiájában először Egerszeg várát, seregét helyezte el a Kanizsa ellen vetett végvidék védelmi rendszerének hálózatában. Komparatív elemzéssel megállapította: Kiskomárom 1664. évi elesését a végvárvidék kettős

súlypontú volt. Más generalátusokkal szemben itt a katonailag kevésbé erős, ugyanakkor védettebb, geopolitikai, közlekedési szempontból frekvenciátalabb Egerszeg lett a főkapitány távolléte miatt a vicekapitány – akit döntően egerszegi főkapitánynak hívtak – rezidenciája. A végvidék szerkezetébe való beágyazás során a szerző a gazdag levelezést, jelentéseket, létszámkimutatásokat felhasználva az Egerszezen állomásozó sereg létszámát, fegyvernemi összetételét vizsgálta. (Pl. 1601-ben 40, a XVII. század közepén 350 katona, 4:3 volt a lovas, gyalogos fegyvernem aránya. A század második felében a lovasok számát 200-ról 300-ra növelték.) Kiemelte, hogy a XVII. század közepén (1652) a végvidék felértékelődését német puskások, tüzérek elhelyezése is mutatja. Kitért az egerszegi sereg fluktuációira (más végházakba, illetve a kányavári őrházba vezénylésekre), a végvár kémtevékenységben, híradásban, portyázásokban, harci cselekményekben betöltött szerepére. Bár az oszmán portyázók gyakran megkerülték Egerszeget – amit érzékelt a helyőrség 1633–1647 közötti veresége, ami a végvárvidék 10 %-a volt –, mégis 1641, 1642 során az előváros (*hóstat*) jelentős veszteségeket szenvedett el (1642: 68 elhurcolt rab). De a háborús békeévek legnagyobb emberáldozatát a kb. 500 elhurcolttal és meggyilkolttal az 1616-os rajtaütés követelte meg. Az 1664. évi oszmán hadjárat feldolgozásai a főhadszíntérre koncentrálnak viszonylag kevés figyelmet szentelnek a Kanizsa ellen vetett végvidék sorsára. Pedig ekkor pusztult el véglegesen az egyik csúcsvár, Kiskomárom – ez által később még inkább nőtt Egerszeg jelentősége – Pölöske hősies védőivel együtt ugyancsak elpusztult, míg a kiürített Egerszeget július 19-én átmenetileg elfoglalta és felégette az oszmán hadsereg.

Végül a hadtörténeti események ismertetését követően két XVII. századi ábrázolásból – Johannes Ledentu bécsi hadmérnök 1639–1642 közötti tollrajzából, Jacob von Holts hadmérnök ezredes 1665-ös alaprajzából – kiindulva az árokkal körbevett, négy sarokbástyás, palánkfalal övezett végvárváros, azaz királyi katonasággal rendelkező prezídium szerkezetét, topográfiáját, valamint az írott forrásokból ismert építési, erődítési munkálatokat mutatta be. Alapos filológiai munkával pontosította a régészeti kutatások, dendokronológiai vizsgálatok eredményét, és az ásatások során feltárt rondella tölgyfacölöpeit Ráttky Menyhért kapitányságának idejére, 1611-re datálta. Kitért a végvárvároson kívüli elővárosra, a *hóstátra* is. Hangsúlyozta, több végvárvárossal szemben Egerszezen nem alakult ki a végvárvárostól névhasználatban, köz- és adóigazgatásban elváló polgárváros. A prezídium sokszínű katonatársadalmát differenciáltan, sok nézőpontból láttatta, szólt a szervezeti tagolódásról, a fegyvernemről – pl. a lovasság két hadnagyságra, a gyalogság három vajdaságra tagolódott, 1633-tól már bizonyosan működött egy kis létszámú tüzérség hadszertárnokkal –, valamint az illetményekről, valamint az adminisztratív teendők és bíráskodás ellátásáról (pl. seregdeák funkciói). Bemutatta a végházakban állomásozó katonaság létszámproblémáit, a lajstromozott és lajstromozatlan katonák kérdését, kitért a helyőrség nemzetiségi összetételére, és jelezte az emiatt fellépő konfliktusokat. Egerszeg XVII. századi társadalmát egyértelműen a katonaság túlsúlya jellemezte, ugyanakkor ez egerszegi sereg fizetlensége, egzisztenciája fenntartására jelentős részben marhakereskedésből (gyakran a Batthyány család őrségi jobbágyaival versenyezve), agrártermelésből (az Egerszeg környéki szőlőhegyek, szántók révén), illetve kézműiparból is fenntartotta magát. A végvári katonák aktívan részt vettek a helyi ingatlanforgalomban. A töredékesen fennmaradt források arra utalnak, hogy a helyi katonai és civil társadalmat gazdagon szőtték át a családi, rokonkapcsolatok. Míg az egerszegi jobbágyok kettős adóztatásnak voltak alávetve, a hozzájuk képest is szabad rendnek számító sereg csak a város földesurának tartozott korlátozott adóztatással (pl. szőlők utáni kilenceddel). Miképpen a helyőrség tisztjeinek, az itt lévő földesúri familiárisoknak jelentős része nemesi jogállású személy volt, úgy a végvár is egyben a térség nemességének egyik menedékét, gyülekezőhelyét jelentette, ami egyértelműen a kiváltságolt rend nagyobb számarányával járt együtt.

A XVII. századi mezővárosi önkormányzat is a katonai és a polgári szféra kettősségét, szimbiózisát mutatja. Az archontológiák és a nominális elemzés alapján a prezideális mezővárosok militarizálódott magisztrátusának egy újabb verziója rajzolódik ki. Itt Keszthelyel szemben változatlanul a mezővárosi magisztrátus, a főbíró és a tizenkét esküdtnévben kerültek a városi biztonyságlevelek kiállításra, de a vezető tisztségeket (főbíró, főesküdtnév) olyan katonák töltötték be, akik olykor párhuzamosan a seregszék bíráiként is feltűntek. Azaz a polgári és katonai fórum a katonaság meghatározó súlyával, személyi szinten összefonódott. A szerző itt tér ki az egerszegi főkapitányok gyakran a város földesurával is dacoló hatalmi súlyára, illetve az öntudatos sereg vezetőivel szembeni

konfliktusaira. Míg a szakirodalom egy része a végvárat a hitűjtás bástyáinak is tartja, Egerszeg helyőrsége és polgári lakossága továbbra is katolikus hiten maradt.

A kötet közel felét tematikus válogatású – az egyes tematikákon belül időrendi – okmánytár teszi ki. Már előljáróban érdemes hangsúlyozni: a közzéadó nagyon jól döntött, amikor az egerszegi főkapitányok gazdag levelezése ellenére nem a döntően a végvidék eseményeiről tudósító, önálló kiadvány(oka)t megérdemlő misszilis anyagból válogatott, hanem a mezőváros, az ott állomásozó katonaság egészére vonatkozó forrásokat publikált. Így joggal unikálisnak nevezhető Zalaegerszeg mezőváros 15 db, 1621–1697 közötti, döntően eredetiben fennmaradt, túlnyomó részben ingatlan adásvétellel kapcsolatos kiadványa, melyek nem csak a mezővárosi írásbeliség, jogszokás kutatás páratlan dokumentumai, de minthogy a források név szerint is felsorolják a főbírókat és a 12 tagú esküdti kart, ezért a mezőváros igazgatás-története, archontológiája szempontjából is meghatározóak. A mezőváros írásbeliségét reprezentáló forrásokat követően a katona közösség egészére vonatkozó források következnek. Ezt követően kissé szokatlan *Unikális dokumentumok* gyűjtőcím alatt (№. 16–23.) a földesúr, a veszprémi püspök és az egerszegi sereg 1628. évi a mezőváros és lakossága gazdasági helyzetét, jogviszonyait érintő szerződése, Batthyány Kristóf egerszegi végvár számára kiadott rendtartása (1682), illetve az egy nemzedékkel korábbi, hírlövést szabályozó rendtartás (1644) került közlésre. E csoportból külön ki kell emelni a Kanizsa ellen vetett végvidék helyőrségeinek névjegyzékét (1650). A forrás különlegességét adja: az a lajstromozott és tényleges állományt egyidejűen megadja. A tovább részletek kutatója a fölöttébb elterjedt végvidéki jogszokás helyi gyakorlatára, az egerszegiek rabkereskedelemben történő bekapcsolódására is talál dokumentumokat. Az utolsó forráscsoport (№. 24–53.) az egerszegi sereg, mint katonai közösség 1607–1658 közötti folyamódásait közli, amelyek döntő része Batthyány (II.) Ferenc dunántúli kerületi főkapitányhoz, Sopron vármegye főispánjához, illetve fiához, Batthyány (I.) Ádám Kanizsa ellen vetett végvidék főkapitányához íródtak, de egy-egy dokumentumnak a Batthyány-familiáris Mankóbüki Horváth Bálint körmendi kapitány, Sopron vármegye alispánja, illetve közvetítőként a vasi megyevezetők (Polányi Lajos, Káldy Ambrus alispánok) voltak a címzettjei. Az okmánytár dokumentumai minden más magyaráratnál jobban érzékeltetik azt a kiterjedt, példás forrásfeltárást, amit a szerző végzett. Hisz itt a mezőváros töredékesen fennmaradt régi levéltára mellett a földesúri levéltár (Veszprémi Érseki Levéltár), családi levéltárak (Bezerédy, Békásy), Egerszeggel foglalkozó tudós irathagyatéka (Fára József egykori levéltár-igazgató), valamint a Batthyány család kimeríthetetlen gazdagságú archivuma (pl. Familiaria, Missiles, Katonai iratok stb.) jelenik meg. A magyar nyelvű forrásanyag a mai helyesíráshoz igazodva, a tartalmi hűség megőrzésével került közzétételre.

A kisonográfia 13 melléklete egyrészt a szerző rajzai, rekonstrukciói alapján a Kanizsa ellen vetett végvidéki főkapitányság várait, Zalaegerszeg belvárosának, illetve pecsétjének rekonstrukcióit, valamint a már említett egykorú ábrázolásokat tartalmazza. Másrészt a végvidék királyi helyőrségeinek 1649. évi létszámkimutatását, Kiskomárom és Egerszeg helyőrségeinek komparatív összehasonlítását, továbbá az egerszegi helyőrség összetételét, illetve a város lakosságának társadalmát elemző ábrák és grafikonok sorát hozza. Ugyancsak itt található az archontológiák is. Így a város földesurait, a veszprémi püspököket, a Kanizsa ellen vetett (1690-től kanizsai) végvidék főkapitányait és az egerszegi főkapitányokként is említett főkapitány helyetteseit, a katonai és polgári funkciók összefonódását igazoló mezővárosi főbírói és főesküdti (seregbírók) archontológiáit.

Végül Ferenc a Kanizsa ellen vetett végvidék egyik kulcsáról, a végvidéki vicegenerálisnak székhelyet adó XVII. századi Egerszeg mezővárosról és annak katonaságáról elkészített kisonográfija egyaránt fontos a korszak had-, társadalom és településtörténete szempontjából. Ez utóbbit nyomatókosan is hangsúlyozni kell, hisz a szerző munkájában a XVII. századi magyar városfejlődés egy speciális típusának, a preideális mezővárosnak – avagy végvár városnak – egy újabb változatát mutatta be mintaszerűen.

Dominkovits Péter